

Боднар І. Р.,

к.е.н., доц. кафедри міжнародних економічних відносин, Львівська комерційна академія, м. Львів

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ПРИНЦИПІВ СИСТЕМНОГО ТА КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДІВ ПРОЦЕСУ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена оцінці системних підходів дослідження інформаційної сфери. Розглянуті напрями функціонування телекомунікаційних систем. Визначені основні типи комунікації. Проаналізовані державні системи з огляду опірності різноманітним комунікативним впливам. Визначені концепції державної інформаційної політики України. Досліджена соціально-політична сфера на основі аналізу основних видів комунікативної моделі. Визначені основні критерії побудови інформаційно-комунікативних структур.

Ключові слова: інформаційна політика, телекомунікаційні системи, соціально-політична сфера, інформаційно-комунікативні структури.

Bodnar I. R.,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Lviv Academy of Commerce, Lviv

METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF ANALYSIS OF PRINCIPLES OF SYSTEMATIC AND COMMUNICATIVE APPROACHES TO INFORMATIZATION PROCESS

Abstract. The article is devoted to the estimation of systematic approaches of informational sphere research. The ways of functioning of telecommunication systems are considered. The basic types of communication are determined. Analyzed the state systems due to the resistance to a variety of communicative influences. The concepts of the state information policy of Ukraine are determined. The socio-political sphere is studied by analyzing basic types of communication model. The basic criteria for building informational and communicative structures are determined.

Keywords: informational policy, telecommunication systems, socio-political sphere, informational and communicative structures.

Постановка проблеми. Однією з центральних проблем сьогодення є глобальна криза державного управління. До основних проявів слід віднести кризи парламентської демократії, зменшення ефективності демократичних інститутів. Зазначене стосується не лише України як порівняно незрілої держави, а й більшості зрілих держав із різноманітними політичними режимами й формами політичного устрою. Криза керованості пов'язана зі стрімким розвитком інформаційного суспільства, яке вирішальним чином впливає на трансформацію формальних та неформальних комунікативних зв'язків між громадянами і державою, бізнесом і державою, на відносини між самими державами, а також міждержавними й наддержавними угрупованнями. Гострі дискусії стосуються ключового питання щодо впливу мережі Інтернет на безпеку громадянина, суспільства й держави, на демократичні державні інституції й процеси державного та недержавного управління.

В Україні, де електронне урядування робить лише перші кроки, від цього типу урядування вже у найближчій перспективі можна очікувати нової якості надання послуг в електронному вигляді державними службами як громадянам, так і комерційним й бізнесовим структурам. Це означає принципowo нові можливості отримання офіційних документів на різноманітні дозволи, сплату на електронній основі податків та різних соціальних платежів, надання статистичної інформації тощо. При формуванні концепції державної інформаційної політики України варто виходити з необхідності прийняття таких базових принципів, як відкритість інформаційної політики, рівність інтересів усіх учасників інформаційних відносин, системності, пріоритетності вітчизняного виробника тощо. Головні заходи повинні бути спрямовані на забезпечення державних інтересів України, але не суперечити соціальним інтересам громадян країни, соціальної орієнтації. Державне фінансування має спрямову-

ватися на інформаційний розвиток соціальної сфери, пріоритету законності перед силою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження процесу функціонування комунікацій має тривалу історію. Ще Аристотель характеризував державну систему як особливе політичне спілкування між людьми, специфічний, обопільно корисний, адекватний обмін, а завдання уряду вбачав у виявленні та підтриманні рівня державної взаємодії, за якої обмін інформацією, знаннями визначав суспільні взаємовідносини [1]. Філософи нового часу Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо та Ш. Монтеск'є з огляду на положення про природність людського спілкування як основи соціальності розглядали політику в сенсі комунікації індивідуальних та групових інтересів, оформленої договірно-правовим чином [2].

Однак лише всередині ХХ ст. склалися соціально-політичні умови для наукового обґрунтування комунікативної традиції та формування цілісної державної концепції в межах цієї традиції. Розвитком теорії масової комунікації займалися Г. Лассуелл, В. Шрамм, Ю. Хабермас, П. Лазарсфельд, К. Ховланд, теорії засобів масової комунікації та кібернетичних систем, загальній теорії систем, дослідженню політичної комунікації та політичної взаємодії були присвячені праці Х. Арендт, Х. Ортега-і-Гассет, розробкою принципів системного аналізу політичного життя та теорії політичної системи займалися Т. Парсонс, Д. Істон, Г. Алмонд, а також заклали теоретичне підґрунтя, на якому сформувалася кібернетична (комунікативна) модель державної системи К. Дойча. Вперше в цій системі розглядалася державна структура як система комунікацій та інформаційних потоків, побудованих на засадах зворотного зв'язку [3]. Досліджуючи соціально-політичну сферу, почали застосовувати методи кібернетики та комунікативні моделі, де комунікативну взаємодію розглядали відповідно до класичної матриці міжсуб'єктної взаємодії, базовими елементами якої були такі поняття, як комунікатор-комунікант, повідомлення, сигнал, код, канал, шум, зворотний зв'язок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо методологічну основу дослідження принципів системного та комунікативного підходів процесу інформатизації.

Базовим у системному аналізі соціально-політичної сфери щодо її опірності (стійкості) зовнішнім інформаційним впливам буде уявлення про політичну сферу як простір, в якому взаємодіють подібні за сутністю інформаційно-комунікативні структури (ІКС) різного рівня. В основу кожної такої структури від найбільшої (держава) до найменших (група, окремих індивід) покладено тріаду інформація – комунікація – управління, яку вперше дослідив Г. Лассуелл для вирішення проблем ефективного управління [4]. Тому зовнішніми виявами існування та функціонування ІКС у політичному

просторі є інформаційна діяльність (отримання, накопичення, обробка, обмін політичною інформацією), комунікація як суб'єктивоване сприйняття, тлумачення та засвоєння політично значущої інформації чи встановлення осмислених контактів між відправниками та тими, хто отримує політичну інформацію [4], управління як процес матеріалізації ідей у політичній сфері.

Основою функціонування ІКС на кожному з трьох рівнів є телекомунікаційна система, що являє собою мережу передавання всіх видів повідомлень і формується сукупністю каналів зв'язку, комп'ютерних мереж, інформаційних магістралей та засобів масової комунікації (радіо, телебачення, Інтернет, друковані видання). На найнижчому рівні тріади – інформаційному – телекомунікаційна система забезпечує технічні можливості обміну інформаційними повідомленнями, а відповідний рівень ІКС становлять інформаційно-аналітичні підрозділи. Тут циркулюють інформаційні потоки, а сам рівень є транспортною мережею для вищих рівнів ІКС – комунікативного та рівня управління. На середньому рівні телекомунікаційної системи – комунікативному – функціонує мережа комунікацій, де циркулюють комунікативні потоки – знаки, образи, уявлення, коди, повідомлення, події, що є відображенням прийнятих на рівні управління рішень та ідей. Організаційно комунікативний рівень ІКС становлять підрозділи, що вирішують питання конкурентної боротьби в інформаційному просторі із застосуванням відповідних комунікативних технологій – політичних та кризових комунікацій, “паблік рілейшнз”, інформаційних операцій, пропаганди, менеджменту тощо. На рівні управління в телекомунікаційній системі циркулюють ідеї та рішення, які потребують втілення, а відповідний рівень ІКС становлять підрозділи прийняття рішень. Критерієм для розгляду інформаційно-комунікативної структури є її включення до політичної сфери саме на рівні управління, тобто присутність/відсутність активних ідей (комунікацій) у інформаційному просторі. Зовнішні та внутрішні інформаційно-комунікативні впливи можуть реалізовуватися та виявлятися на кожному з трьох рівнів телекомунікаційної системи. Тому складовими комунікативної безпеки політичних структур є інформаційна безпека, що розглядається як безпека інформації, інформаційних магістралей, комп'ютерних мереж та мереж зв'язку. Необхідно зазначити, що питання забезпечення технічного захисту інформації та комунікаційна безпека як безпека комунікації розглядає питання організаційно-технічного супроводу комунікації, створення умов для використання відповідних комунікативних технологій. Крім цього, розглядається безпека “ідентичності” комунікацій як безпека рішень, ідей, ідеологій, політик, через які політична структура приєднується до політико-комунікативного простору та відбувається її ідентифікація. Тобто важливим є процес стратегічного спрямування та ведення комунікативної політики, інформаційно-комунікативного супроводу реалізації цілей

політичної структури. Фактором забезпечення необхідного рівня комунікативної безпеки державних структур виступають телекомунікаційні системи. Іншим важливим параметром захищеності політико-комунікативних структур у контексті протидії зовнішнім інформаційним впливам є їхня опірність. Державна структура за достатньо високого стабільного рівня комунікативної безпеки може мати низьку опірність інформаційним впливам, і навпаки.

Варто зазначити, що топологія створення державних систем телекомунікації визначається такими чинниками:

- істотну роль у просторово-часовій організації політичної структури (централізації, децентралізації, розширенні в часі чи просторі) відіграють засоби комунікації [5] (концепція “зміщення комунікації”);

- кожному типу політичного режиму відповідає певний домінуючий тип політичної комунікації та відповідний тип телекомунікаційної системи: радіально-вузлова з єдиним центром – для тоталітарних держав, радіально-вузлова з багатьма опірними вузлами – для авторитарних, цілковито доступна – для демократичних;

- у телекомунікаційній системі циркулюють три види потоків: інформаційні (політична та політично значуща інформація), комунікативні (образи, коди, символи, знаки, інтерпретації), управлінські рішення та ідеї.

Для забезпечення функціонування тоталітарна держава як інформаційно-комунікативна структура створює телекомунікаційну систему радіально-вузлового типу з єдиним центром (рис. 1 а), для якої характерна відцентрова вертикальна комунікація (рис. 1 б).

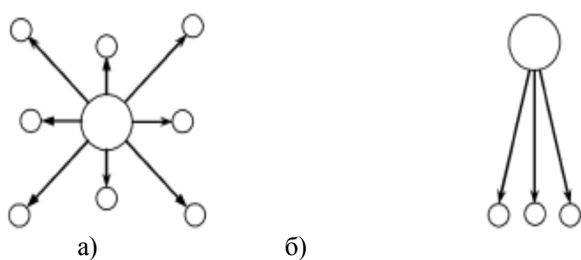

Рис. 1. Телекомунікаційна система тоталітарних держав
а) топологія системи; б) тип комунікації

Складено автором

Таку систему визначає закритість, відсутність ієрархії та жорстка централізована єдність елементів зв'язку на кожному рівні. Інформаційний обмін, контент комунікативних повідомлень, управлінські рішення та ідеї, що циркулюють системою, підпорядковані єдиній меті – втіленню ідеологічної програми, задля якої система функціонує [6]. Характеризуючи інформаційні потоки, необхідно сказати, що вони є однобічними. Масову і політичну комунікацію підмінює масове та політичне інформування. За таких умов єдиним суб'єктом соціально-політичного процесу та

інформаційно-комунікативних відносин виступає держава, поставлена над суспільством (рис. 2). Недоліком такої командної системи є, по-перше, неспроможність держави провадити ефективну комунікативну політику за умов медіа-кризи (наявність знаків, символів та кодів, що мають протилежні інтерпретації).

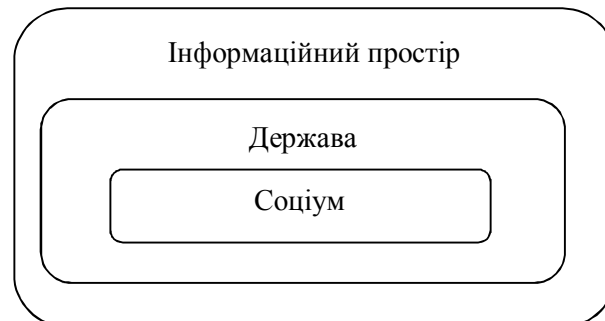

Рис. 2. Інформаційний простір тоталітарних держав

Складено автором

По-друге, існування єдиного елементу, навколо якого вибудовується вся система ідеології, а точніше відбувається процес “міфологізації” ідеології, яка відразу потрапляє під інформаційний тиск, спрямований на її “деміфологізацію”. Тому у здійсненні ефективного інформаційного впливу важливу роль відіграє підтримка численних невеликих інформаційно-комунікативних структур (творчих груп, колективів, окремих індивідів), що можуть формувати відповідні “деміфологізаторські” інтерпретації та символи, а також створювати нові горизонтальні інформаційні зв'язки – радіопередачі тощо. Зазначимо, що фактична поява антиідеологічного контенту в телекомунікаційній системі є передумовою для занепаду та трансформації тоталітарного режиму. За високого рівня комунікативної безпеки тоталітарні системи мають, між тим, слабку опірність.

В авторитарних системах держава створює телекомунікаційну систему радіально-вузлового типу з багатьма опірними вузлами (рис. 3 а). Основна частка засобів масової інформації та інформаційних магістралей, що утворюють таку систему, належить політичній еліті. Основний тип комунікації в подібній системі є вертикальним, від вищих рівнів ієрархії до нижчих (рис. 3 б).

Головна риса таких систем – чітка ієрархізація, що забезпечує структурованість та єдність системи. Основа її легітиматії – це не ідеологія, а цілковита компетенція та здатність долати кризові ситуації, турбота про громадян.

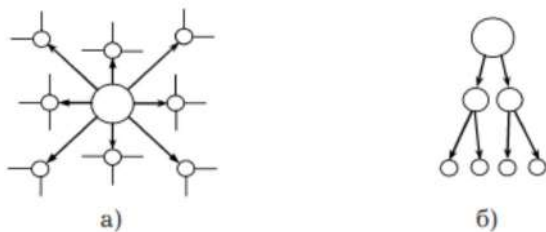

Рис. 3. Телекомунікаційна система авторитарних держав
а) топологія системи; б) тип комунікації

Складено автором

Суб'єкт політичного процесу та інформаційно-комунікативних відносин – не тільки держава, а й суспільство (рис. 4).

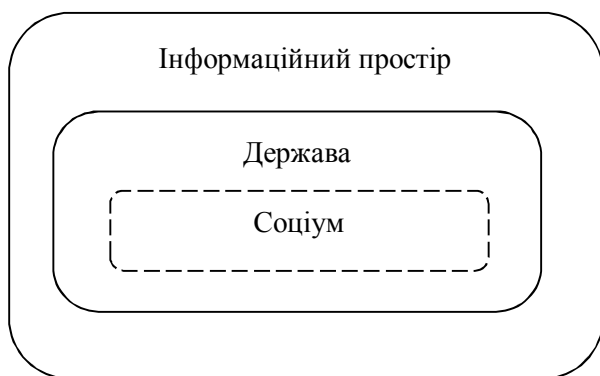

Рис. 4. Інформаційний простір авторитарних держав

Складено автором

Водночас опірність інформаційним впливам такої системи вища, ніж тоталітарних держав, бо забезпечується не ідеологією, а ієрархічністю. Окрім головного центру, є допоміжні, кожний із яких компенсує зовнішні впливи на своєму рівні. У демократичних державах для забезпечення функціонування політичної системи за умов плюралізму створюють цілковито доступну телекомунікаційну систему, що надає необхідні ресурси для задоволення інформаційно-комунікативних потреб та однакові можливості доступу до цих ресурсів (рис. 5 а).

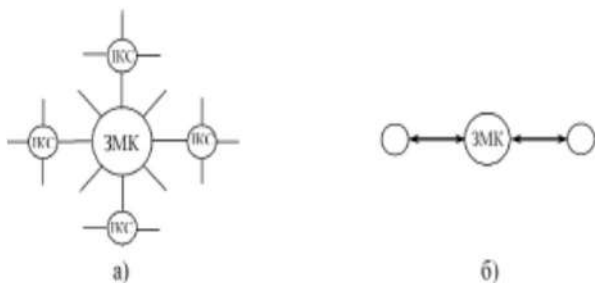

Рис. 5. Телекомунікаційна система демократичних держав
а) топологія системи; б) тип комунікації

Складено автором.

За цих умов важливими є паралельні інформаційні ієрархії (інформаційно-комунікативні структури). Зокрема, влада, опозиційні сили, приватні структури, структури громадянського суспільства, що взаємодіють у перманентній боротьбі, утворюють горизонтальний тип комунікації (рис. 5 б). Кожна ІКС, у свою чергу, є ієрархічною структурою з чітко визначеною командною вертикаллю з переважаючим вертикальним типом комунікації чи децентралізованою структурою з переважаючим горизонтальним типом комунікації.

Держава та соціум (громадянське суспільство) взаємодіють в єдиному інформаційному просторі, який утворюють незалежні засоби масової комунікації (рис. 6). Горизонтальний тип комунікації в системі підтримують незалежні ЗМК та розвинена мережа горизонтальних зв'язків (громадські організації, асоціації, рухи, об'єднання), які забезпечують стабільність суспільства та його стійкість щодо інформаційних впливів [6].

Рис. 6. Інформаційний простір демократичних держав

Складено автором

У демократіях, з одного боку, значно знижений інформаційно-психологічний вплив на соціум (рис. 6), що пояснюють ефектом багатоманітності та плюралізмом думок. З іншого боку, інформаційні впливи та віртуальні методи соціального контролю є сутністю демократичного політичного режиму [6].

Тому демократичні системи мають дуже високий рівень опірності різноманітним комунікативним впливам та забезпечують прийнятний рівень комунікативної безпеки в політичному просторі. З огляду на вищезазначене можна дати характеристику телекомунікаційної системи України як перехідної держави (від авторитарних до демократичних взаємин), оцінити її стан та рівень захищеності від зовнішніх інформаційних впливів. Очевидно, телекомунікаційна система перехідних суспільств топологічно буде деяким симбіозом систем авторитарного та демократичного режимів і матиме такі ознаки:

- оскільки владна вертикаль послаблюється, а суспільство починає структуруватися, телекомунікаційна система втрачає чітку головну вертикаль і зв'язки з допоміжними центрами;
- у системі за право переважати конфліктують різні ІКС та різні типи комунікації (відцентрова

вертикальна, ієрархічна вертикальна, горизонтальна), що не дає змоги об'єднати систему в єдине ціле;

- доступ до телекомунікаційної системи та інформаційного простору стає відкритим та слабо-контрольованим;

- інформаційно-комунікативні структури громадянського суспільства тільки починають зароджуватися і не спроможні запобігати зовнішньому інформаційному втручанняю;

- існують та штучно створюються слабкі владні вертикалі (інформаційні ієрархії) та відповідні телекомунікаційні системи, що ведуть відкрити боротьбу в інформаційному та соціально-політичному просторі за владний ресурс;

- навколо кожної телекомунікаційної системи групуються частини суспільства, що призводить до розшарування та, потенційно, до можливості розколу.

Варто зазначити, що змішана телекомунікаційна система є найгіршим типом, оскільки в ній, на відміну від розглянутих вище телекомунікаційних систем, відсутній базовий елемент, який би об'єднував та структурував усю систему. Очевидно, що ідеологія, ієрархія, горизонтальні зв'язки та комунікація ніби присутні в системі, але в початковому або деформованому стані. За таких умов телекомунікаційна система породжує лише один тип поведінки та комунікації – “конфлікт інтересів” як на рівні політичних сил, так і на рівні взаємовідносин соціум – держава. З огляду зовнішніх зв'язків телекомунікаційна система є абсолютно відкритою та незахищеною, тому інформаційно-комунікативний простір характеризується високим рівнем різноманітних неконтрольованих впливів та хаотичністю структурування. Тому опірність системи зовнішнім і внутрішнім впливам та комунікативна безпека суспільства і держави є низькою.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином в інформаційному просторі України склалася не зовсім сприятлива ситуація. Окремі сектори (друковані ЗМІ, книговидавництва, бібліотечний, архівний та кінематографічний комплекси) національного інформаційного простору не відповідають стандартам розвинених країн, зазнають подальшого скорочення й навіть руйнування. Хоч мережа Інтернет в Україні останніми роками використовується значно ширше й виявляє стійку тенденцію до зростання, однак далеко ще не досягла рівня передових держав. Її зростання є характерним здебільшого для великих міст. Отже, уявлення про політичні структури як інформаційно-комунікативні з притаманною їм тріадою (інформація – комунікація – управління) та

аналіз створених на таких засадах телекомунікаційних систем дозволяє (хоча і дещо статично) дати оцінку просторово-часовій організації політичних структур, можливостям їхнього впливу на політичний процес та стійкості до зовнішніх інформаційних впливів, окреслити основні рівні протидії негативним та сприяння позитивним зовнішнім інформаційним впливам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нижник Н. Р. Інформаційні технології в структурах державної служби [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bezpeka.com/ru/lib/spec/art101/html>
2. Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд / К. Мей. – К. : “К.І.С.”, 2004. – 220 с.
3. David Gauntlett. Ten things wrong with the media “effects” model [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theory.org.uk/david/effects.htm>.
4. Дубов Д. В. Політико-комунікативна безпека України в контексті формування інформаційного суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niisp.gov.ua/publication/info/dubov_politcominfosocurk.pdf.
5. Гнатюк С. Л. Медіа-простір України в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niisp.gov.ua/catalogue/5.
6. Колодюк А. В. Інформаційне суспільство: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / А. В. Колодюк; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2005. – 20 с.

REFERENCES

1. Nyzhnyk, N. R. Informatsiini tekhnolohii v strukturakh derzhavnoi sluzhby, available at: <http://www.bezpeka.com/ru/lib/spec/art101.html>.
2. Mei K. (2004), *Informatsiine suspilstvo. Skeptychnyi pohliad*, K.I.S, Kiev, 220.
3. David Gauntlett. Ten things wrong with the media “effects” model, available at : <http://www.theory.org.uk/david/effects.htm>.
4. Dubov, D. V. Polityko-komunikatyvna bezpeka Ukrainy v konteksti formuvannia informatsiinoho suspilstva, available at: http://www.niisp.gov.ua/publication/info/dubov_politcominfosocurk.pdf.
5. Hnatiuk, S. L. Media-prostir Ukrainy v umovakh hlobalizatsii, available at: www.niisp.gov.ua/catalogue/5.
6. Kolodiuk, A. V. Informatsiine suspilstvo: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku v Ukraini : avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.03 / NAN Ukrainy. In-t derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho, Kiev, 20.